

ความเข้าใจในทฤษฎีสุนทรียะ Understanding of Aesthetics

สุพจน์ จิตสุทธินาน¹ / Supot Chittasutthiyan

บทคัดย่อ

สุนทรียศาสตร์ เป็นศาสตร์ที่พูดถึงเรื่องของความงาม ทฤษฎีสุนทรียะ เป็นทฤษฎีที่ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับความงามตามที่เข้าใจกันโดยทั่วไป แต่การที่จะเข้าใจในทฤษฎีสุนทรียะ ต้องเข้าใจในองค์ประกอบอื่นๆอีก 3 เรื่องด้วยกัน คือ 1) สุนทรียภาวะ (Aesthetic State) 2) รูปแบบสุนทรียะ (Aesthetic State) และ 3) ทฤษฎีของความงาม (Theory of Beauty)

สุนทรียภาวะคือความมีอยู่ของความงาม ซึ่งต้องเข้าใจว่ามีอยู่อย่างไร อยู่ในสถานะใด รูปแบบสุนทรียะ คือเรื่องของสิ่งที่เราเรียกว่าสุนทรียะนั้นมีอยู่กี่รูปแบบ ซึ่งโดยทั่วไปเราจะพูดถึงเฉพาะแต่เรื่องของความงาม (beauty) แต่ตามทฤษฎีของ Max Dessoir นั้น กล่าวว่ามียู่ 5 รูปแบบด้วยกัน คือ 1) สวยงาม (beauty) 2) งามอย่างน่าทึ่ง หรือมหิมา (sublime) 3) โศกเศร้า (tragic) 4) ตลก (comic) 5) น่าเกลียด (ugly) อีกเรื่องหนึ่งที่ต้องทำความเข้าใจด้วย คือ ความคิดของนักปรัชญา และนักสุนทรียปรัชญา หรือที่เราเรียกว่า ทฤษฎีของความงาม ในบทความนี้ได้ยกตัวอย่างทฤษฎีของนักปรัชญามานำเสนอเป็นแนวทางเพื่อทำความเข้าใจจำนวน 8 คน คือ เปลโต้ โพรติโนส เซนต์โทมัส อควีนาส ฟิชเชอร์ และ อัลเบิร์ต ชวาปเตสเบอริ ฮัทจิสัน และ เบิร์ค เมื่อได้ทำความเข้าใจ

¹ อ.ดร.สุพจน์ จิตสุทธินาน อาจารย์ผู้เชี่ยวชาญโครงการพิเศษ หลักสูตรนานาชาติ สาขาการจัดการมรดกทางสถาปัตยกรรมกับการท่องเที่ยว คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

กับองค์ประกอบทั้งสามตามที่กล่าวแล้วในข้างต้นก็จะสามารถเข้าใจในทฤษฎีสุนทรียะได้อย่างชัดเจน

คำสำคัญ : สุนทรียภาวะ รูปแบบสุนทรียะ ทฤษฎีของความงาม อรรถวิสัย วัตถุวิสัย ความงาม งามอย่าง น่าฟัง โศกเศร้า ตลก น่าเกลียด

Abstract

Aesthetics is the science of beauty or philosophy of beauty. Understanding aesthetics requires understanding three factors: 1) Aesthetic State 2) Aesthetic Form 3) Theory of Beauty

Aesthetic state is the existence of beauty. We have to understand how it exists and in what state. Generally we think that there is only one form of aesthetics, and that is beauty. However, according to Max Dessoir, there are 5 forms which are 1) beauty 2) sublime 3) tragic 4) comic and 5) ugly. As for philosophical theory of beauty, this article shall present the thoughts of 8 philosophers, namely Plato, Protinus, St Thomas Aquinas, Ficino and Alberti, Shaftesbery, Hutcheson and Burke. After understanding the three factors, we can then understand the aesthetic theory clearly.

Keywords : aesthetic state, aesthetic form, theory of beauty, subjective, objective, beauty, sublime, tragic, comic, ugly

บทนำ

ทฤษฎีสุนทรียะ หรือสุนทรียศาสตร์ เป็นศาสตร์ที่พูดถึงเรื่องของความงาม หรือสุนทรียะ ตามที่เราเข้าใจกันอยู่โดยทั่วไป แต่ความงามที่พูดถึงจะเป็นเรื่องที่เราเข้าใจตรงกันหรือไม่เป็นอีกเรื่องหนึ่ง เช่นพูดว่าดอกไม้งาม รูปปั้นนี้สวย รูปเขียนรูปนี้สวย เป็นการใช้คำๆ เดียวกัน คือ “สวย” แต่ความเข้าใจในความสวยของสิ่งเดียวกันที่พูดถึงจะเข้าใจในความหมายเดียวกันหรือไม่เล่า เป็นอีกเรื่องหนึ่ง อาจจะตรงหรือไม่ตรงกันก็ได้

เมื่อพูดถึงเรื่องของสุนทรียะ เพื่อให้เกิดความเข้าใจในเรื่องดังกล่าวให้ชัดเจน คงต้องกล่าวถึงเรื่องที่สำคัญเกี่ยวข้องกัน 3 เรื่อง กล่าวคือ

- 1) สุนทรียภาวะ (Aesthetic State)
- 2) รูปแบบสุนทรียะ (Aesthetic Form)
- 3) ทฤษฎีของความงาม (Theory of Beauty)

ต่อไปจะพูดถึงรายละเอียดของเรื่องทั้ง 3 เรื่องที่ได้ตั้งเป็นหัวข้อไว้ข้างต้น จะพูดถึงเรื่องดังกล่าวในแต่ละประเด็น คือ

1) สุนทรียภาวะ หรือภาวะของความงาม หรือความมีอยู่ของความงาม ความงามมีอยู่อย่างไร อยู่ในสภาวะใด เรื่องความมีอยู่ของความงามนั้น เราจะพิจารณาถึงความมีอยู่ของความงามใน 2 ประเด็น คือ

- 1.1) ความงามมีอยู่อย่างอัตวิสัย (Subjectivism)
- 1.2) ความงามมีอยู่อย่างวัตถุวิสัย (Objectivism)

2) รูปแบบสุนทรียะ ในเรื่องของรูปแบบสุนทรียะ โดยทั่วไปเราจะคุ้นเคยกับรูปแบบของสุนทรียะ ในแบบเดียว คือ ความงาม หรือสวยงาม แต่ในที่นี้เราจะพิจารณาถึงรูปแบบของสุนทรียะ ใน 5 รูปแบบด้วยกัน คือ

- 2.1) สวยงาม (Beauty)
- 2.2) งามอย่างน่าทึ่ง หรือ มหิมาเยกษา (Sublime)
- 2.3) โศกเศร้า (Tragic)
- 2.4) ตลก (Comic)
- 2.5) น่าเกลียด (Ugly)

3) ทฤษฎีของความงาม ในเรื่องทฤษฎีของความงาม เราจะพูดถึงแนวความคิดของนักปรัชญา และนักสุนทรียปรัชญา 7 คน คือ

- 3.1) เปลโต (Plato)
- 3.2) โปรติโนส (Protinus)
- 3.3) เซนต์โทมัสควินัส (St.Thomas Aquinas)
- 3.4) ฟิชีโน และ อัลเบอร์ติ (Ficino and Alberti)
- 3.5) ชาฟเตสเบอรี (Shaftesbery)
- 3.6) ฮัทจิสัน (Hutcheson)
- 3.7) เบอร์ค (Burke)

เรื่องของทฤษฎีสุนทรียะ หรือ เรื่องทฤษฎีของความสวยงามนั้น โดยเนื้อหาแล้วเป็นเรื่องของปรัชญา เพราะสุนทรียศาสตร์นั้นเป็นสาขาหนึ่งของปรัชญา ที่เรียกกันในภาษาอังกฤษว่า Aesthetics ซึ่งเป็นปรัชญาสาขาหนึ่งที่พูดถึงเรื่องของความงามว่า ที่เรียกกันว่าความงามนั้น มีอยู่จริงหรือไม่ ถ้าความงามมีอยู่จะมีอยู่อย่างไร มีอะไรเป็นตัวกำหนดว่าสิ่งนี้งาม สิ่งนี้ไม่งาม ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นปัญหาของปรัชญา สุนทรียศาสตร์เป็นแขนงหนึ่งของปรัชญาประยุกต์ที่ใช้ปรัชญาบริสุทธิ์ตีความผลสรุปของศิลปะต่างๆ

สุนทรียศาสตร์มาจากศัพท์ว่า สุนทรียะ + ศาสตร์ “สุนทรีย” แปลว่า ดีงาม สุนทรียศาสตร์จึงมีความหมายตามรากศัพท์ว่า วิชาว่าด้วยความงาม ผู้บัญญัติศัพท์ต้องการใช้แปลคำภาษาอังกฤษว่า aesthetics มาจากศัพท์ภาษากรีกว่า aistheticos ซึ่งเป็นคุณศัพท์ของคำกริยา aisthanomai แปลว่า รู้ด้วยผัสสะ (to perceive) แต่ทว่าศัพท์ aestietics ในภาษาอังกฤษกำหนดไว้ให้หมายถึงวิชาว่าด้วยศิลปะโดยทั่วไป²

ดังได้กล่าวแล้วว่า สุนทรียศาสตร์เป็นสาขาหนึ่งของปรัชญาประยุกต์ที่ใช้ปรัชญาบริสุทธิ์ตีความผลสรุปของศิลปะต่างๆ จึงขอยกตัวอย่างสาขาของปรัชญาซึ่งถือว่าเป็นปรัชญาบริสุทธิ์มาเพื่อให้เกิด

² ปรัชญาศิลปะ, กิรติ บุญเจือ, กรุงเทพฯ , ไทยวัฒนาพานิชย์, 2552, หน้า 3

ความเข้าใจที่ชัดเจนขึ้น เมื่อนักสุนทรียศาสตร์เสนอแนวคิดปรัชญาสุนทรียะของเขา สาขาปรัชญาที่สำคัญ คือ

1) อภิปรัชญา (Metaphysics) ปรัชญาสาขานี้ถกเถียงกันเกี่ยวกับเรื่องสภาวะแห่งความเป็นจริงอันที่สุด (Ultimate Reality) อะไรเป็นสิ่งที่จริงแท้ อะไรเป็นผลพลอยได้จากสิ่งที่จริงแท้ จิตหรือวัตถุเป็นความจริงมูลฐาน มีภาวะจริงที่อยู่นอกเหนือจากวัตถุและปรากฏการณ์ของวัตถุหรือไม่ มนุษย์คืออะไร เป็นเพียงกลุ่มก้อนของอิเล็กตรอน โปรตอน เหมือนสิ่งอื่นๆ หรือว่ามีอะไรบางอย่างนอกเหนือไปจากกลุ่มก้อนสสารเหล่านี้ มนุษย์เป็นอิสระหรือว่าถูกหล่อหลอมโดยอิทธิพลภายนอกโดยสิ้นเชิง มนุษย์มีฐานะอย่างไรในโลกแห่งความเป็นจริง เป็นเพียงสัตว์ตัวหนึ่งหรือว่ามีลักษณะบางอย่างของตนที่สรรพสัตว์ไม่มี ปัญหาเหล่านี้และอื่นๆ ทำนองนี้ได้มีนักปรัชญาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันพยายามให้คำตอบ

2) ตรรกวิทยา (Logic) ตรรกวิทยาศึกษากฎเกณฑ์ของการใช้เหตุผล การอ้างเหตุผลอย่างไรจึงจะเรียกว่าสมเหตุสมผล มีหลักอะไรที่จะตัดสินเช่นนั้น เหตุผลให้ความจริงเสมอไปหรือไม่ การอ้างเหตุผลมีได้กี่วิธี เหล่านี้เป็นความพยายามของตรรกวิทยาที่จะให้คำตอบ

3) ทฤษฎีความรู้ (Epistemology) ปรัชญาสาขานี้วิเคราะห์ปัญหาเรื่องความจริง เรารู้ความจริงได้อย่างไร เรามีหลักอะไรที่จะช่วยในการตัดสินว่านี่จริง นี่เท็จ ประสาทสัมผัสเป็นตัวตัดสินหรือว่าเหตุผล หรือว่าญาณทัศน์ (Insight) หรือว่ามีวิธีอื่นใด ความจริงมีกี่ประเภท มนุษย์เราจะรู้ความจริงได้เพียงใด ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น นี่คือนักปรัชญาสาขานี้พยายามจะวิเคราะห์ออกมา

4) จริยศาสตร์ (Ethics) สาขานี้พอเรียกได้ว่าเป็นปรัชญาชีวิต คือพูดถึงความหมายของชีวิต ชีวิตที่ดีมีลักษณะอย่างไร อะไรคือสิ่งที่น่าพึงปรารถนาที่สุดของชีวิต ความดีคืออะไร เอาอะไรมาเป็นเกณฑ์วัด ดีชั่วเป็นเรื่องของจิตใจแต่ละคน หรือว่ามีอยู่จริงนอกเหนือจากอารมณ์และความรู้สึกของมนุษย์

ทั้ง 4 นี้เป็นปัญหาหลักที่ปรัชญาพยายามให้คำตอบ มติที่ได้จากเรื่องเหล่านี้ย่อมนำไปประยุกต์กับกิจกรรมของมนุษย์ด้านอื่นๆ ได้ จึงเกิดปรัชญาใน

สาขาวิชาต่างๆ กัน เช่น ปรัชญาการศึกษา ปรัชญาการเมือง ปรัชญาศาสนา ปรัชญาศิลปะ ปรัชญาวิทยาศาสตร์ และอื่นๆ³

เมื่อได้ทราบความหมายของปรัชญาโดยทั่วๆ ไปแล้ว คงจะพอเป็นแนวทางให้เข้าใจแนวคิดปรัชญาในเรื่องสุนทรียศาสตร์ได้ง่ายขึ้น

ดังได้กล่าวแล้วว่าสุนทรียภาวะ (Aesthetic State) คือความมีอยู่ของความงามนั้นเราจะพิจารณาได้เป็น 2 ประเด็น คือ ความงามมีอยู่อย่างอัตวิสัย (Subjectivism) และความงามมีอยู่อย่างวัตถุวิสัย (Objectivism) รายละเอียดของ 2 ประเด็นนี้เป็นอย่างไร

1.1 ความงามมีอยู่อย่างอัตวิสัย คือ การมีอยู่ของความงามขึ้นอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือคนใดคนหนึ่ง (Depens on someone) หมายความว่าความงามขึ้นอยู่กับเรา เราเป็นผู้บอกว่าสิ่งนี้งาม

ความงามไม่ได้มีอยู่โดยตัวของมันเอง ซึ่งสุนทรียภาวะของศิลปวัตถุขึ้นอยู่กับตัวเรา ถ้าไม่มีตัวเราสุนทรียภาวะหรือความงามก็ไม่มี สุนทรียภาวะของศิลปวัตถุหรือสิ่งที่เป็นศิลปะ ทำให้เกิดความยินดี (delight) หรือ ความพอใจทางสุนทรียะ (aesthetic pleasure) แก่ตัวเรา คำว่า delight นั้น หมายถึง ความพอใจอย่างยิ่ง (great pleasure) ความสุข (happiness) สิ่งที่น่าความพอใจมาสู่ (Satisfaction) สิ่งที่ถูกกล่าวมานี้เกิดขึ้นในจิตใจของผู้เสพงานศิลปะ นั่นก็หมายความว่าต้องมีตัวคนเป็นผู้เสพงานศิลปะอยู่ด้วย ความพอใจทางสุนทรียะจึงจะมีขึ้นได้ ดังนั้นเองจึงกล่าวว่าความงามขึ้นอยู่กับคนใดคนหนึ่งผู้เสพงานศิลปะหรือกล่าวว่าความงามมีอยู่อย่างอัตวิสัย

1.2 ความงามมีอยู่อย่างวัตถุวิสัย แนวคิดนี้เห็นว่า ความงามมีอยู่โดยตัวของมันเอง ไม่ได้ขึ้นอยู่กับสิ่งใดหรือใครคนใดคนหนึ่ง คือเห็นตรงข้ามกับแนวคิดแรกที่เห็นว่าความงามมีอยู่อย่างอัตวิสัย แนวคิดในประเด็นหลังนี้ เห็นว่าความงามมีอยู่โดยตัวของมันเอง ไม่ว่าใครจะเห็นหรือไม่ก็ตาม ความงามก็ยังคงมีอยู่ ดังนั้นความงามจึงไม่ขึ้นอยู่กับสิ่งใดหรือผู้ใด มีอยู่อย่างอิสระ

³ ปรัชญาการศึกษา, วิทย์วิศวะ, ดร, กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2555, หน้า 8-9.

(independent) สุนทรียภาวะในลักษณะนี้เรียกว่าเป็นรูปแบบสุนทรียะ (aesthetic form) ซึ่งหมายความว่าสิ่งศิลปะ หรือศิลปวัตถุ มีคุณสมบัติของสุนทรียะอยู่ในตัวของมันเอง ไม่ได้อยู่นอกตัวมัน

2) รูปแบบของสุนทรียะ (aesthetic form) นี้ Max Dessoir (1867-1947) ซึ่งเป็นศาสตราจารย์ของมหาวิทยาลัยเบอร์ลิน ประเทศเยอรมันนี กล่าวว่า มีอยู่ 5 รูปแบบด้วยกัน (5 forms of aesthetics) คือ

2.1 สวยงาม (Beauty) เป็นคำที่เราคุ้นเคยกันอยู่โดยทั่วไป เมื่อพูดถึงเรื่องสุนทรียะ เราก็นึกถึงความสวย ความงาม เป็นที่เข้าใจกัน ความสวย ความงามเป็นคุณสมบัติของสิ่งที่เป็นความพอใจ หรือสิ่งที่ก่อให้เกิดความพอใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมองใครบางคนหรือมองสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ทำให้ความพึงพอใจอย่างยิ่งแก่เรา รูปแบบของสุนทรียะที่เข้าใจกันโดยทั่วไปก็มีแบบเดียวคือ ความงาม สำหรับแนวคิดของ Max Dessoir รูปแบบของสุนทรียะมีได้ 5 รูปแบบ

รูปแบบสุนทรียะ สวยงาม

2.2 งามอย่างน่าทึ่ง หรือ มหิมายักขา⁴ (Sublime) หมายความว่า ดีอย่างยิ่ง งามอย่างยิ่ง หรือสามารถให้ความสุขได้ (enjoyable) ซึ่ง Shaftesbury

⁴ มหิมายักขา ศัพท์นี้ศาสตราจารย์แสงอรุณ รัตกสิกร เป็นผู้บัญญัติไว้ ซึ่งผู้เขียนเป็นว่าตรงกับ ความหมายของคำว่า Sublime มากที่สุด

(1671-1713) ให้ความหมายของความงามแบบนี้ว่าเป็นสิ่งที่รังสรรค์โดยพระเจ้า (creation of God) หรือเป็นสิ่งที่พระเจ้าสร้าง เลย์ทีเดียว

รูปแบบสุนทรียะ น่าทึ่ง

2.3 โศกเศร้า (Tragic) เป็นรูปแบบสุนทรียะอีกแบบหนึ่งที่หมายถึง เหตุการณ์หรือสถานการณ์ที่เศร้ามากๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เป็นเรื่องราวหรือ เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับความตาย หรือความทุกข์ทรมาน รูปแบบของสุนทรียะนี้เราจะพบได้ในวรรณกรรมต่างๆ ที่จบลงด้วยความสูญเสีย ความตาย ความโศกเศร้า เช่นเรื่องโรมิโอแอนด์จูเลียต เป็นต้น

รูปแบบสุนทรียะ โศกเศร้า

2.4 ตลก (Comic) เป็นรูปแบบสุนทรียะที่หมายถึงเรื่องราวหรือรูปแบบ หรืองานศิลปะที่ให้ความขบขัน สาระสำคัญของรูปแบบนี้ก็คือ ต้องเป็นอะไรที่ผิด ไปจากปกติ ถ้าเป็นคนที่ต้องมีรูปร่างผิดปกติ เช่น หัวโตกว่าธรรมดาทั่วไป หรือ

ตาโตมากๆ เช่น รูปการ์ตูนต่างๆ เป็นต้น เราจะพบว่ารูปร่างหน้าตาจะไม่เหมือนคนทั่วไป ดูแล้วทำให้เกิดความขบขัน หัวเราะออกมาได้

รูปแบบสุนทรียะ ดลก

2.5 น่าเกลียด (Ugly) น่าเกลียดก็เป็นรูปแบบหนึ่งของสุนทรียะ หมายถึงสิ่งที่ไม่ดึงดูดใจอย่างมาก ที่ไม่มีเสน่ห์อย่างที่สุด (extremely unattractive) ที่ไม่น่าสนใจอย่างยิ่งยวด ที่ไม่น่ารัก แต่ในความน่าเกลียดนี้จะต้องมีคุณสมบัติอะไรบางอย่างอยู่ด้วย ซึ่งทำให้ดูแล้วอยากกลับมาดูอีก ที่เรียกว่ามีความยวนนิยม (Pleasure) อยู่ด้วย เช่น ภาพเขียนของปิกัสโซ่ ที่เขียนภาพคนบิดเบี้ยว ผิดปกติ หู ตา ปาก อยู่ในตำแหน่งที่ผิดปกติ แต่เราดูภาพนั้นแล้วยังชวนให้หันกลับมาอยากดูอีก เพื่อค้นหาอะไรบางอย่างที่ซ่อนอยู่ในภาพนั้น ชวนให้น่าค้นหาติดตาม แต่ถ้าถามว่าเราอยากมีหน้าตาแบบนั้นหรือไม่ เราคงตอบว่าไม่อยาก เพราะน่าเกลียด งานศิลปะที่มีลักษณะแบบนี้ก็เป็นรูปแบบสุนทรียะอีกแบบหนึ่ง อาจมีผู้แย้งว่า ความน่าเกลียดก็คือความน่าเกลียด จะมีสุนทรียะได้อย่างไร คำตอบคือ ความน่าเกลียดที่ไม่มีความยวนนิยมอยู่เลย จะไม่สามารถเป็นรูปแบบของสุนทรียะได้ตามแนวคิดนี้ เช่น หมาเฝ้าตายลอยน้ำมา จะมีแต่ความน่าเกลียดเพียงอย่างเดียว

รูปแบบสุนทรียะ น่าเกลียด

ที่กล่าวมาแล้วเป็นความเข้าใจโดยทั่วไปของเรื่องสุนทรียศาสตร์ ซึ่งเมื่อกล่าวถึงเรื่องของความสวย ความงามแล้วก็ต้องกล่าวถึงแนวคิดหรือทฤษฎีเรื่องความงาม (Theory of Beauty) ไปด้วย นักปรัชญาหรือนักปรัชญาสุนทรียศาสตร์ ก็มีความคิดในเรื่องสุนทรียปรัชญาแตกต่างกันไป ซึ่งแต่ละท่านต่างก็มีเหตุผลสนับสนุนแนวคิดของตนเอง เป็นเรื่องที่เราควรศึกษาต่อไป

3) ทฤษฎีของความงาม (Theory of Beauty) ในที่นี้จะกล่าวถึงแนวคิดของนักปรัชญาที่พูดถึงเรื่อง ความงามหรือทฤษฎีของความงามซึ่งแต่ละท่านได้นำเสนอไว้ในเรื่องของศิลปะพอสังเขป ดังนี้

3.1 เปลโต้ (Plato 428-348 B.C)

เปลโต้ ได้เขียนไว้ในหนังสือของเขาชื่อซิมโปเซียม (Symposium) สารสำคัญโดยทั่วไปของ The Symposium คือ ความรัก ตัวละครแต่ละตัวในบทสนทนาพูดถึงเรื่องเกี่ยวกับความรัก และคำถามเรื่องความงาม มาจากข้อสรุปที่ว่าความงาม คือเรื่องราวของความรัก หรือภววิสัยแห่งความรัก ซึ่งอยู่นอกเหนือโลกของประสบการณ์ทางผัสสะ⁵ ตามแนวคิดปรัชญาของเปลโต้ ที่ว่ามีความจริงในเรื่องของความงามอยู่ในโลกของแบบ (World of Ideas, World of

⁵ Aesthetics ; An Introduction, Gorge Dickie, The Boffs-Merrill Company, Inc., 1979, pp. 3-5

Forms) และความคิดเรื่องความงามก็เป็นสิ่งที่มีอยู่อย่างอิสระ นอกเหนือประสบการณ์ แนวคิดนี้เปรียบเทียบกับปัจจุบันอาจเทียบได้กับที่บางคนกล่าวว่า “เมื่อมีความรัก โลกก็สวยงาม” กระมัง

สิ่งเชิงเดียว (simple things) หรือสิ่งที่มีองค์ประกอบเพียงอย่างเดียวทั้งหลาย ย่อมมีความเป็นหนึ่งเดียว (unity) เป็นธรรมดา สิ่งที่สลับซับซ้อน (complex things) หรือสิ่งที่มีองค์ประกอบมากมายทั้งหลาย มีกระบวนการ และสัดส่วนของส่วนต่างๆ ที่ประกอบกันขึ้นมาเป็นสิ่งนั้นเป็นตัวร่วม ซึ่งสิ่งนี้คือรูปแบบของความเป็นหนึ่งเดียว สิ่งที่สวยงามทั้งหลาย เป็นสิ่งที่เกิดจากหลายๆ สิ่งรวมกันเป็นหนึ่งเดียว หมายความว่า เกิดจากความหลากหลายที่รวมกันเป็นหนึ่งเดียวได้ (unified)

สำหรับความเห็นของเพลโต ความงาม เป็นคุณลักษณะที่สามารถวิเคราะห์ได้ว่าเป็นสิ่งเชิงเดียว คำว่าความงามไม่สามารถนิยามได้ คำว่าความงามเป็นสิ่งที่คล้ายกันในเชิงตรรกวิทยา กับคำที่ “ง่ายๆ ไม่ซับซ้อน” อย่างเช่น คำว่า “แดง” หรือสีแดง ซึ่งความหมายของคำนี้เรียนรู้ได้จากประสบการณ์ตรง โดยการไปชี้ให้ดูสีแดง แปลว่าเราไม่สามารถนิยามได้ว่าสีแดงคืออะไร ต้องยกตัวอย่างของสิ่งที่มีสีแดงจึงจะเข้าใจ จะนิยามอย่างไรก็กลายเป็นการยกตัวอย่างของสิ่งที่มีสีแดงทั้งสิ้น ความงามของเพลโต เป็นสิ่งที่มีอยู่อย่างอิสระเหนือประสบการณ์ (a transcendental entity)

3.2 โปรติnus (Protinus 204-269 A.D.)

นักปรัชญาคนต่อไปผู้ซึ่งได้พัฒนาทฤษฎีของความงามอย่างเต็มที่ ซึ่งจะกล่าวถึงในที่นี้คือ โปรติnus แนวคิดปรัชญาของโปรติnus คือ การตีความปรัชญาแบบเพลโต ซึ่งพลังหรืออำนาจที่สลับที่เหนือความเข้าใจของมนุษย์ของปรัชญาเพลโตได้ถูกพัฒนาไปอย่างเต็มที่ที่สุด

โปรติnusยอมรับเรื่องทฤษฎีแห่งแบบ (Theory of Forms) หรือทฤษฎีเรื่องโลกของแบบ ของเพลโต และถือว่าโลกแห่งผัสสะ ในบางระดับที่จำกัด “สะท้อน” และเปิดเผยให้เห็นรูปแบบ (forms) จากการทำสมาธิ ประสบการณ์ของความงามนั้นไม่ใช่ประสบการณ์ทางผัสสะ แต่เป็นประสบการณ์ทางสติปัญญาที่ต้องใช้เหตุผลมากกว่าอารมณ์ สิ่งที่สำคัญที่มีผลมาจากทฤษฎีของเพลโตและโปรติnusก็คือการวางรากฐานความคิดเรื่องการทำสมาธิ ในฐานะที่เป็นความคิดหลักที่สำคัญในทฤษฎีของความงาม และผลที่เกิดขึ้นตามมาคือ เป็นแนวคิดที่สำคัญในทฤษฎีของเรื่องประสบการณ์ทางสุนทรียะ

“การทำสมาธิ” เป็นหนึ่งในวิถีที่เป็นนามธรรมทั้งหลาย ซึ่งบางครั้งก็ซ้อนความแตกต่างที่สำคัญเอาไว้ ประสบการณ์บางอย่างของศิลปะหรือในศิลปะและธรรมชาติ ก็เป็นสิ่งที่เกี่ยวกับการทำสมาธิได้อย่างเหมาะสม เช่น การฟังเพลงเกี่ยวกับศาสนา เช่นเพลงในโบสถ์คริสต์ หรือการจ้องมองดูพระพุทธรูป แต่ก็มีประสบการณ์ของเราที่เกี่ยวกับศิลปะและธรรมชาติจำนวนมากมายที่ไม่ใช่เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการทำสมาธิ เช่น ความร่าเริง ความกล้าหาญ ความตื่นเต้น ความตลกขบขัน ความสนุกอย่างอีกทีก็ครึกโครม และอื่นๆ อีกมาก⁶

3.3 เซนต์โทมัสอควินัส (St. Thomas Aquinas 1225-1274 A.D.)

ปรัชญาของเพลโต มีอิทธิพลอยู่เป็นเวลาหลายศตวรรษ ยกตัวอย่างเช่น เซนต์อากุสติน (St. Augustin 354-430 A.D.) ผู้ซึ่งเป็นนักเทววิทยา และนักปรัชญาคนสำคัญ ก็ยังทำให้ทฤษฎีความงามของเพลโตอยู่ในความทรงจำของเขาตลอดไปเท่าๆ กับหลักการทางปรัชญาอื่นๆ ของเพลโต

ภายในแวดวงของหรือขอบเขตของคริสเตียนเทววิทยาได้รับอิทธิพลจากปรัชญาของอริสโตเติล พลังและอิทธิพลของแนวปรัชญาทั้งหมดได้แสดงให้เห็นในงานของ เซนต์โทมัสอควินัส

สำหรับอริสโตเติลไม่มีโลก 2 โลก (คือโลกของประสบการณ์ที่เราอยู่ทุกวันนี้กับโลกของแบบ) อย่างที่เพลโตยึดถือ แต่มีโลกเพียงหนึ่งเดียว และเป็นสิ่งที่เรารู้และเข้าใจได้ด้วยสติปัญญาอย่างสมบูรณ์อย่างแท้จริง โลกที่เรามีประสบการณ์ทางผัสสะ ไม่ใช่สิ่งที่ไม่เป็นจริง ไม่ใช่สิ่งที่ลวงตา คือเห็นว่าโลกที่แท้จริงคือโลกของประสบการณ์ แนวคิดปรัชญาของเขาเตรียมพื้นฐานไว้เพื่อให้ความสนใจในเรื่องปรากฏการณ์ทั้งทางธรรมชาติ และทางศิลปะ

ความคิดหรือแนวคิดเรื่องความงามของอควินัส ไม่ใช่ความคิดที่ไม่มีพื้นฐานอยู่บนโลกนี้ เขานิยาม “ความงาม” ว่าเป็น “สิ่งที่พอใจเมื่อเรามองสิ่งนั้น” หมายความว่า สิ่งที่มีอยู่แล้วทำให้เกิดความพอใจ สิ่งนั้นก็มีความงาม ความงามเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับความปรารถนาใน “สิ่งที่สวยงาม” ด้วย สิ่งที่สวยงาม คือสิ่งที่ทำให้ความปรารถนาสงบลงได้เมื่อกำลังมองหรือรู้จักสิ่งนั้นแล้ว

⁶ เรื่องเดียวกัน หน้า 5-7

อควินัสสรุปว่า เงื่อนไขของความงามมี 3 เงื่อนไข คือ

- 1) ความสมบูรณ์ (perfection) หรือความไม่เสียหาย
- 2) สัดส่วน (proportion) หรือ ความกลมกลืน (harmony)
- 3) ความแจ่มแจ้ง (brightness) หรือ ความชัดเจน (clarity)

หมายความว่า สิ่งที่มีความงาม ต้องอยู่ใน 3 เงื่อนไข คือ มีความสมบูรณ์ มีความกลมกลืนในสัดส่วน และมีความชัดเจนแจ่มแจ้ง

ทฤษฎีของอควินัสมีมุมมองปรากฏให้เห็นทั้ง 2 ด้าน คือทั้งมุมมองเชิงวัตถุวิสัยและมุมมองเชิงอัตวิสัย สภาวะในเงื่อนไขของความงาม เป็นลักษณะของโลกแห่งประสบการณ์เชิงวัตถุวิสัย แต่ทว่าความคิดเรื่องความพึงพอใจในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของความหมายของคำว่า “สวยงาม” นั้น นำไปสู่ทฤษฎีของความงามที่เป็นส่วนประกอบของปัจจัยที่เป็นอัตวิสัย เหตุที่กล่าวเช่นนั้นก็เพราะว่า ความเป็นหรือความมีอยู่ของความพึงพอใจนั้นมันเป็นเรื่องของคนหรือเป็นคุณสมบัติของคนที่มีประสบการณ์ของความพึงพอใจ ไม่ใช่คุณสมบัติของวัตถุที่คนมีประสบการณ์กับมันหรือกับงานศิลปะใดๆ การอารมณ์ภพเรื่องความพึงพอใจ หรือการเผยแพร่แนวคิดเรื่องความพึงพอใจของอควินัส เป็นก้าวที่สำคัญของอควินัสที่ก้าวออกไปจากความเข้าใจเรื่องความงามเชิงวัตถุวิสัยแบบเพลโต ไปสู่ความเข้าใจเรื่องความงามเชิงอัตวิสัย⁷

3.4 พิชโน และ อัลเบอร์ติ (Marsilio Ficino 1433-1499 A.D., Leon Battista Alberti 1409-1472 A.D.)

ความเคลื่อนไหวที่สำคัญอย่างหนึ่งคือการกลับมาของแนวคิดปรัชญาแบบเพลโต ที่เรียกว่า Neoplatonism คือลัทธิเพลโตสมัยใหม่ เป็นระบบปรัชญาและศาสนาที่รวบรวมความคิดของเพลโตเข้ากับความคิดของโลกตะวันออก โดยเชื่อว่าสัตว์โลกล้วนถือกำเนิดมาจากพระเจ้าองค์เดียว และวิญญาณจะกลับคืนสู่พระเจ้าเมื่อสิ้นชีวิต

พิชโน เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในความเคลื่อนไหวนี้ เขาให้ความสำคัญทฤษฎีการทำสมาธิ ซึ่งยังคงรักษากิจวัตรของปรัชญาแบบเพลโตเอาไว้ ในการทำสมาธิ จิตถอนจากร่างกายและจากความสนใจที่เกี่ยวข้องกับร่างกาย และวัตถุแห่งการทำสมาธิ ก็เป็นรูปแบบของเพลโตอย่างที่เราคุ้นเคยหรือรู้จักกัน

⁷ เรื่องเดียวกัน หน้า 7-8

สำหรับอัลเบอर्टิ ทฤษฎีความงามของอัลเบอर्टิเป็นเรื่องที่ง่ายและตรงไปตรงมา เขานิยามความงามในคำพูดที่ว่า “เป็นความกลมกลืนของส่วนต่างๆ” ซึ่งหากมีการเปลี่ยนแปลงใดๆ ความกลมกลืนนั้นก็จะก่อให้เกิดความเลวลง พุดง่าย ๆ คือ ความงาม คือความกลมกลืนของส่วนต่างๆ ถ้าไม่กลมกลืน ก็ไม่มีความงาม คำนิยามของอัลเบอर्टิเป็นคำนิยามที่เป็นวัตถุนิยม เนื่องด้วยคำนิยามนี้ อ้างอิงถึงคุณสมบัติของวัตถุเท่านั้น (ซึ่งเป็นคุณสมบัติเชิงเตี้ยอย่างที่เป็นอยู่จริง) และไม่ได้กล่าวถึงเรื่องจิตของคนที่เสพศิลปะแต่อย่างใด

Alexander Baumgarten (1714-1762) เป็นนักปรัชญาชาวเยอรมัน เป็นผู้บัญญัติศัพท์คำว่า “aesthetics” ขึ้นเป็นคนแรก ความงามแบบอัตวิสัย ย่อมเกี่ยวข้องกับจิต (mind) ของคนเสมอ พฤติกรรมและปรากฏการณ์ที่เกี่ยวกับจิตใจ เป็นความสามารถที่แตกต่างกันของจิตใจ ปรากฏการณ์ที่เกี่ยวกับจิตใจเป็นความสามารถทางสติปัญญาซึ่งใช้เหตุผลมากกว่าอารมณ์ความรู้สึก (rationalist) ส่วนพฤติกรรมนั้นเป็นความสามารถที่เกี่ยวกับอารมณ์ ความรู้สึกจากประสาทสัมผัสทั้ง 5 ที่รับรู้จากประสบการณ์ (empiricist)

Baumgarten เป็นพวก rationalist เขาคิดว่าศิลปะเป็นสื่อกลางที่จะให้ความรู้ในระดับที่ต่ำ เขาจินตนาการถึงศิลปะ หรือมองว่าศิลปะนั้นเป็นเรื่องที่อยู่ภายใต้อาณาเขตของทั้ง 2 อย่างคือ ทั้งเรื่องของความสามารถทางสติปัญญา ซึ่งใช้เหตุผลมากกว่าอารมณ์ ความรู้สึก และเรื่องของความสามารถที่เกี่ยวกับอารมณ์ความรู้สึก ในฐานะที่เป็นรูปแบบการให้ความรู้ที่ไม่ดี ที่ต่ำกว่ามาตรฐาน ในทางที่ขัดแย้งกัน แนวโน้มหลักของนักปรัชญาชาวอังกฤษ คือรวมเอาประสบการณ์ของความงามให้อยู่ภายใต้ความสามารถที่เกี่ยวกับอารมณ์ความรู้สึกจากประสาทสัมผัสแต่เพียงอย่างเดียว โดยเห็นว่าศิลปะเป็นเรื่องปรากฏการณ์ของรสนิยม (taste) ความสามารถในการรสนิยมควรเป็นพื้นฐานของวัตถุประสงคในการตัดสินเรื่องศิลปะ ปรัชญาของพวกนี้จึงกลายเป็นอัตวิสัย นั่นคือ นักปรัชญาพวกนี้กลับมาให้ความสนใจในเรื่องอัตตา หรือตัวตน และกลับมาวิเคราะห์สภาวะของจิตของบุคคลและความสามารถเกี่ยวกับจิตของบุคคล⁸

⁸ เรื่องเดียวกัน หน้า 8-12

3.5 ชาฟเทสเบอรี (Shaftesbury 1671-1713)

ความเห็นของเขาที่แพร่หลายออกไปและไม่เป็นระบบ เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อทางความคิดเพราะว่า เขายึดถือทฤษฎีความงามแบบเพลโต แต่ก็ถือว่าทฤษฎีความงามแบบเพลโตเป็นแหล่งกำเนิดหลักที่มีอิทธิพลต่อทฤษฎีเรื่องความสามารถของรสนิยม ทฤษฎีทั้ง 2 นี้ไม่ขัดกันอย่างถูกต้องตามหลักตรรกวิทยา หมายความว่าไปด้วยกันได้อย่างดี

เขาคิดว่า มีความสามารถในการเรื่องรสนิยมที่เป็นเชิงเดี่ยว ซึ่งสามารถจะทำหน้าที่ได้ ทั้งในฐานะที่เป็นความรู้สึกทางศีลธรรม เพื่อการตัดสินเกี่ยวกับพฤติกรรมหรือในฐานะที่เป็นความรู้สึกเรื่องความงาม เพื่อการตัดสินเกี่ยวกับบางสิ่งบางอย่างไม่ว่าจะมีคุณสมบัตินั้น (ความงาม) หรือไม่ก็ตาม ภาววิสัยของการตัดสินเรื่องความงามเป็นภาววิสัยที่อยู่นอกเหนือประสบการณ์ (transcendental) เขาเป็นคนหนึ่งในช่วงแรกของนักคิดในศตวรรษที่ 18 ที่เน้นความสนใจในเรื่องของความน่าทึ่ง (sublime) หรือความงามอย่างน่าทึ่ง ความสนใจในเรื่องความน่าทึ่งของเขาบางทีจะได้รับมาจากความคิดความเข้าใจเกี่ยวกับโลกของเขาในฐานะที่เป็นการสร้างสรรค์ของพระเจ้าเพราะความงามแบบน่าทึ่งในความคิดของเขานั้นเป็นสิ่งที่พระเจ้าเท่านั้นที่จะสร้างความงามแบบนี้ได้ ไม่ใช่สิ่งที่มนุษย์จะทำได้เช่นนั้น ความยิ่งใหญ่และไม่อาจจะเข้าใจได้ในการสร้างสรรค์อย่างนั้น ควรจะอธิบายได้อย่างเดียวเท่านั้นว่าเป็นความน่าทึ่ง

หลักการเรื่องรสนิยมเป็นเรื่องที่มีอิทธิพลมากต่อความคิดในศตวรรษที่ 18 ความน่าทึ่ง เริ่มต้นกระบวนซึ่งมีผลต่อการก่อตัวขึ้นของความเข้าใจในเรื่องสุนทรียศาสตร์ Shaftesburyจัดให้เรื่องความน่าทึ่งเป็นความงามชนิดหนึ่ง เขาแนะนำความคิดเรื่องความไม่อคติ (คือไม่เอาตัวเองเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย) ซึ่งได้กลายเป็นหลักหรือแกนกลางของความคิดเรื่องสุนทรียศาสตร์ เรื่องหลักของเขาก็คือการปกป้องหลักการหรือข้อสรุปของเพลโตที่ว่า “อะไรก็ตามในธรรมชาติ จะสวยหรือมีเสน่ห์ก็แม้แต่เพียงเท่าที่งามๆ ของความงามต้นแบบเท่านั้น” (ความงามต้นแบบก็คือความงามในโลกของแบบตามแนวคิดปรัชญาของเพลโตนั่นเอง)⁹

⁹ เรื่องเดียวกัน หน้า 12-15

3.6 ฮัทจิสัน (Francis Hutcheson 1694-1746)

เป็นไปได้ที่ฮัทจิสัน จะเป็นตัวแทนคนเดียวที่ดีที่สุดของนักสุนทรียศาสตร์อังกฤษในศตวรรษที่ 18 หัวเลี้ยวหัวต่อหรือการเปลี่ยนแปลงไปสู่หลักการซึ่งเป็นคุณลักษณะสำคัญของกลุ่มนี้ เป็นสิ่งที่มีความสมบูรณ์ในความคิดของเขา ไม่มีร่องรอยของความทรงจำ เรื่องราววิสัยที่อยู่นอกเหนือประสบการณ์แบบเปลโต้ ทฤษฎีของเขาเน้นอย่างตรงไปตรงมาในเรื่องปรากฏการณ์ทางผัสสะและการไม่เอาตัวบุคคลเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยก็เป็นหลักการที่ใช้ได้อย่างนุ่มนวลในความคิดเรื่องผัสสะของเขา

เขาเห็นว่า คำว่า “ความงาม” เป็นสิ่งที่ใช้เรียกชื่อ “ความคิดที่เกิดขึ้นในตัวเรา” นั่นคือ มันบ่งบอกถึงวัตถุในสำนึกส่วนตัวของเราซึ่งกระตุ้นโดยการรับรู้วัตถุภายนอกที่แน่นอนชนิดใดชนิดหนึ่ง กรณีนี้ ความงามก็เป็นอรรถวิสัยอย่างสมบูรณ์ เพราะความคิดเรื่องความงามเกิดขึ้นในตัวเรา เมื่อเรารับรู้วัตถุภายนอก

ในประสบการณ์ของความงาม รูปที่โดดเด่นของวัตถุที่เรารับรู้ได้ก็คือความเป็นหนึ่งเดียวของความหลากหลาย คือ ความงาม ในทฤษฎีของเขา สิ่งนี้คือที่มาหรือสาเหตุของความงาม ความรู้สึกของความงาม ให้ความหมายว่าเป็นพลังหรือความสามารถที่ถูกปลุกเร้าขึ้นในจิตใจ ความคิด หรือความรู้สึกเรื่องความงามเป็นความคิดที่ถูกกระทำจากภายนอก ความคิดเรื่องความงามเป็นปฏิกิริยาตอบโต้ที่เกิดขึ้นอย่างง่าย ๆ เป็นอัตโนมิติ เขาถือว่ามีความรู้สึกที่แตกต่างกันจำนวนมาก ซึ่งแต่ละอย่างมีเพียงหน้าที่เดียว เช่น ความรู้สึกเรื่องศีลธรรม ความรู้สึกเรื่องความงาม ความรู้สึกของความยิ่งใหญ่ และอื่นๆ ประสบการณ์เรื่องความงาม ก็เหมือนกับการได้ลิ้มรสของเกลือ หรือน้ำตาลในประเด็นนี้ ความรู้สึกเชิงความงามจึงไม่ใช่สิ่งที่ได้รับมาจากความรู้ใดๆ เกี่ยวกับหลักการสัดส่วน เหตุหรือสาเหตุใด หรือแม้แต่ความมีประโยชน์ของวัตถุนั้น¹⁰

3.7 เบอร์ค (Edmund Burke 1728-1797)

เบอร์ค ได้พิมพ์หนังสือของเขาซึ่งเกี่ยวกับความน่าทึ่งและความงาม ไม่นานนักหลังจากช่วงกลางศตวรรษที่ 18 สิ่งที่เป็นประโยชน์สำคัญที่สุดของหนังสือนี้ต่อเส้นทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏร่องรอยหลักฐานในที่นี้คือ ทฤษฎีเรื่องความ

¹⁰ เรื่องเดียวกัน หน้า 16-17

น่าที่ที่เขาทำไว้เต็มที่ เขากล่าวว่า “ความงามที่ข้าพเจ้าหมายถึง เป็นคุณสมบัติชนิดหนึ่ง (หรือคุณสมบัติหลายอย่างในตัวคน) ที่เป็นสาเหตุของความรัก หรือความปรารถนาบางอย่างที่คล้ายกับความรัก”

ความน่าที่ คืออะไรก็ตามที่ทำให้เกิดความตื่นเต้น ในความพอใจ เขาทำเรื่องความน่าที่ เป็นอีกเกณฑ์หนึ่งแยกออกจากเรื่องความงาม ในความเป็นจริงเขาเห็นว่าความน่าที่ เป็นสิ่งตรงข้ามกับความงามด้วยซ้ำ เขาแยกความแตกต่างระหว่างความพอใจในฐานะผู้กระทำ (positive pleasure) กับความพอใจสัมพัทธ์ (relative pleasure) ซึ่งเขาเรียกว่า “ความยินดี” เช่น ความพอใจที่เกิดขึ้นในความงาม คือ ความรัก เป็นความพอใจที่เราเป็นผู้กระทำ ความพอใจที่เกิดขึ้นในความน่าที่ คือ ความยินดี เป็นความพอใจแบบสัมพัทธ์ คือสัมพันธ์กับสิ่งอื่น หรือธรรมชาติที่ทำให้เกิดความน่าที่

ประสบการณ์ของความน่าที่นั้น ถูกโน้มน้าวชักจูงโดยสิ่งที่เราไม่รู้ ไม่เข้าใจแจ่มแจ้งชัดเจน และเป็นวัตถุหรือสิ่งที่มีขนาดใหญ่มาๆ ถ้าเราสามารถที่จะมีสมาธิเพ่งพิจารณากับสิ่งนั้นได้ และยังมีความรู้สึกลอดภัยสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นนั้นแหละเป็นสิ่งที่เรามีประสบการณ์ได้อย่างที่เรากล่าวว่าน่าที่¹¹

ที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นแนวทางที่พอจะทำให้เรามีความเข้าใจในเรื่องของสุนทรียะ ได้พอสมควร ซึ่งคงต้องใช้เวลาในการทำความเข้าใจในแต่ละประเด็นอยู่บ้าง เมื่อเคยชินและคุ้นเคยกับแนวคิดเชิงปรัชญาแล้ว ก็จะเข้าใจเรื่องของสุนทรียศาสตร์ได้ไม่ยาก และเป็นการเปิดโลกทัศน์ให้รับรู้รูปแบบของสุนทรียะแบบอื่นๆ นอกจากรูปแบบของ ความงาม ด้วย

¹¹ เรื่องเดียวกัน หน้า 17-19

เอกสารอ้างอิง

กิริติ บุญเจือ.(2522) **ปรัชญาศิลปะ**.กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

วิทย์วิศพบเวทย์(2555) **ปรัชญาการศึกษา**. กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงาน
วิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

George Dickie (1979) **Aesthetics: An Introduction**. PEGASUS, A
Division of Bobbs - Merrill Educational Publishing Indianapolis,
Sixth Printing.